

શ્રી સમયસારજી ગાથા - ૯૨/૯૩
વિડીયો પ્રવચન નં. ૧૮, સળંગ પ્રવચન નં. ૩
તા. ૯-૯-૮૭
પ્રવચન સ્થળ :- દિગંબર જિન મંદિર - રાજકોટ

આ શ્રી સમયસાર પરમાગમ શાસ્ત્ર છે. તેનો કર્તાકર્મ અધિકાર ગાથા-૯૨ નો ભાવાર્થ. ૯૨ ગાથાના મથાળામાં એમ કહ્યું કે, હવે અજ્ઞાનથી જ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. આચાર્ય ભગવાન અમુક જગ્યાએ કોઈ વખતે એમ ફરમાવે, નવા કર્મના બંધની વાત આવે ત્યારે એમાં અજ્ઞાન નિમિત્ત હોવાથી અજ્ઞાનથી કર્મ બંધ થાય છે. અહીંયા કર્મ બંધ થાય છે એ શબ્દ ન વાપરતા અજ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે એમ લખ્યું છે. આત્માથી ભાવકર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી અને દ્રવ્યકર્મથી પણ ભાવકર્મ પેદા થતું નથી. પણ માત્ર પોતાના અજ્ઞાનથી ભાવકર્મની ઉત્પત્તિ દશામાં થઈ જાય છે. એ અજ્ઞાનનું કારણ બતાવ્યું કે ભાવઅજ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે.

તો જીવને અજ્ઞાન કેમ પ્રગટ થાય છે ? કે સ્વ અને પર એનો વિભાગ વિશેષ તફાવત જુદાઈ જાણતો નથી. ઉપયોગમય આત્મા અને પુદ્ગલમય રાગ બેય જુદા છે એનો વિશેષ તફાવત-જુદાઈ જાણતો નથી. એટલે એને પોતાના અજ્ઞાનથી અધ્યાસથી એક જેવું લાગે છે એટલે એની દશામાં જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી તેને ભાવકર્મની ઉત્પત્તિ થયા કરશે. જો અજ્ઞાન ટળી અને જ્ઞાન થાય તો ૯૩ ગાથામાં કહેશે કે જ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી.

૯૨ ગાથાના મથાળામાં એમ કહે છે કે અજ્ઞાનથી કર્મબંધ થાય છે એમ લખ્યું નથી. અજ્ઞાનથી કર્મ એટલે ભાવકર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. ૯૩ ગાથાના મથાળામાં એમ કહેશે કે જ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી એટલે દ્રવ્યકર્મ બંધાતું નથી એમ નહીં, પણ જ્ઞાનથી ભાવકર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી. જ્ઞાતા થાય છે ત્યારે તે કર્તા થતો નથી, એમ કહેશે ૯૩ ગાથામાં.

હવે ૯૨ ગાથાનો ભાવાર્થ બાકી છે. ટીકા તો થઈ ગઈ. ભાવાર્થમાં બહુ સહેલું કરીને બતાવ્યું છે કે મૂળ ટીકાકાર આચાર્ય ભગવાને આ ગાથામાં શું કહ્યું તેનો સંક્ષેપ સાર જગતના જીવોને ખ્યાલમાં આવી જાય, સરળતાથી ખ્યાલમાં આવે અને ખ્યાલમાં કોને આવે ને ક્યારે ખ્યાલમાં આવે કે પોતાનો પક્ષ છોડી અને અહીંયા આચાર્ય ભગવાન આ ગાથામાં શું કહેવા માગે છે ? આગલી-પાછલી ગાથાને યાદ કરે તો આ ગાથા ન સમજાય. જે ગાથા ચાલતી હોય, જે અપેક્ષાનું કથન હોય જે પ્રયોજન સિદ્ધ કરવું હોય આચાર્ય ભગવાનને એ

અપેક્ષાથી સમજે તો એની અપેક્ષા પોતાના ખ્યાલમાં આવી શકે.

ભાવાર્થ :- રાગદ્વેષસુખદુઃખાદિ અવસ્થા, પુદ્ગલકર્મના ઉદયનો સ્વાદ છે. જેમ ટાઢી-ઉની અવસ્થા એ પુદ્ગલના પરિણામ છે-પુદ્ગલની સત્તામાં છે. ટાઢી-ઉની અવસ્થા નોકર્મના પરિણામ છે એમ રાગદ્વેષસુખદુઃખાદિ અવસ્થા બધા વિભાવભાવો લઈ લેવા. એ વિભાવભાવો નિમિત્તમાં થાય છે. નૈમિત્તિક તો જો એ નિમિત્ત બનાવે તો અહીંયા થાય ને જો એ નિમિત્ત ન બનાવે ને જ્ઞેય જાણે તો અહીંયા વ્યવહારજ્ઞાન પ્રગટ થાય અને પછી નિશ્ચય જ્ઞાન પ્રગટ થાય.

રાગદ્વેષસુખદુઃખાદિ અવસ્થા પુદ્ગલકર્મના ઉદયનો સ્વાદ છે. ખાટો-મીઠો જે સ્વાદ છે, જેમ ખાટા-મીઠાનો સ્વાદ એ પુદ્ગલના ભાવો છે. તેમ રાગદ્વેષસુખદુઃખ આકુળતાના જે ભાવો દેખાય છે એ પુદ્ગલની સત્તામાં છે. કેવળ પુદ્ગલની સત્તા છે. એ પુદ્ગલના જ ભાવો છે. શેરડી મીઠી છે. અફીણ કડવું છે. એ બધા નોકર્મની સત્તામાં થતાં પરિણામ છે. એમ આવા રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ એ જ્ઞેયની સત્તામાં થાય છે. એ જ્ઞેયોના ભાવ છે. એ અવસ્થા પુદ્ગલકર્મના ઉદયનો સ્વાદ છે. ઉદય એટલે પ્રગટતા. ઉદય એટલે ત્યાં પ્રગટતા થાય છે. અહીંયા જ્ઞાન પ્રગટે છે, જેમ દર્પણમાં સ્વચ્છતા પ્રગટ થાય છે અને સામે અગ્નિ પ્રગટે છે. અગ્નિ પ્રગટે છે એ અગ્નિના પરિણામ છે અને અહીંયા સ્વચ્છતા સમયે સમયે પ્રગટે છે એ દર્પણની પર્યાય છે, એમ અહીંયા જ્ઞાન પર્યાય પ્રગટ થાય છે, અજ્ઞાનીની વાત ચાલે છે.

અહીંયા ઉપયોગ સામાન્ય લક્ષણ જે જાણવાની ક્રિયા એ જ્ઞાન અહીંયા પ્રગટ થાય છે. અને ત્યાં એ જૂના કર્મ બંધાણા છે પોતાની મૂર્ખાઈથી પોતે મુર્ખાઈ કરી'તી પૂર્વે, તે અજ્ઞાનનું નિમિત્ત પામીને એ કર્મનો બંધ થયો હતો, એ કર્મના બંધ વખતે કર્મમાં કર્મનો અનુભાગ એટલે રસ પડ્યો'તો એ રસ ઉદય થાય છે. પ્રગટ થાય છે. પર્યાય પ્રગટ થાય, એ પર્યાય પુદ્ગલકર્મથી અનન્ય છે અને અહીંયા એ પુદ્ગલની પર્યાય જ્ઞાનમાં જણાય છે, એ જ્ઞાનઉપયોગથી આત્મા અનન્ય છે. એમ ટીકામાં બધી વાત વિસ્તારથી ઘણી આવી.

કહે છે કે એ અવસ્થા પુદ્ગલકર્મના ઉદયનો સ્વાદ છે, તેથી તે શીત-ઉષ્ણપણાની માફક ટાઢી-ઉની અવસ્થાની જેમ પુદ્ગલકર્મથી અભિન્ન છે. તે એટલે રાગદ્વેષ પુદ્ગલકર્મથી અભિન્ન છે. જેમ ટાઢી-ઉની અવસ્થા નોકર્મથી અભિન્ન છે એમ રાગદ્વેષના પરિણામ દ્રવ્યકર્મથી અભિન્ન છે. એ રાગદ્વેષ નોકર્મમાં થતા નથી પણ રાગદ્વેષ દ્રવ્યકર્મની સત્તામાં થાય છે. અને આ ઉપયોગમય આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે. એ જ્ઞાયકથી તો જડ ભિન્ન છે. ચેતનથી તો જડ ભિન્ન છે. પણ એ જ્ઞાન ઉપયોગ વર્તમાનમાં જે પ્રગટ થાય છે એનાથી પણ

આ પુદ્ગલની સત્તા ભિન્ન છે. ભલે પુદ્ગલના પરિણામ જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં જણાય, પણ એ પુદ્ગલના પરિણામ જ્ઞાયકમાં તો આવતા નથી, પણ જ્ઞાનઉપયોગમાં પણ આવતા નથી. જેમ દર્પણના દળમાં અગ્નિ આવતી નથી એમ દર્પણની ઉપરની સ્વચ્છતાની સપાટીમાં પણ તે અગ્નિ પ્રવેશી શકતી નથી. એમ આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે.

હવે આગળ, સ્થિતિ તો આમ છે. આ સ્થિતિનું વર્ણન કર્યું. હવે એ સ્થિતિનો યથાર્થપણે જેને ખ્યાલ નથી આવતો એ ભૂલ કરે છે. અજ્ઞાનને લીધે આત્માને, તેનું એટલે ઉપયોગમય આત્માનું અને રાગમય પુદ્ગલકર્મનું ભેદજ્ઞાન એટલે જુદાઈ, વિશેષ તફાવત-જુદાઈ નહીં હોવાથી, જ્ઞાન ભિન્ન અને કર્મ ભિન્ન એમ ભિન્નતાનું ભાન નહીં હોવાને કારણે તે એમ જાણે છે કે, તે એટલે અજ્ઞાની એમ જાણે છે કે, જેમ છે તેમ જાણે તો જ્ઞાન અને જેમ નથી એમ જાણવા લાગે તો અજ્ઞાન. તે એમ જાણે છે કે આ સ્વાદ મારો છે. આ ટાઢી-ઉની અવસ્થા મારી છે. અને આ રાગદ્વેષ ને સુખદુઃખના આકુળતાના પરિણામ, એ આકુળતાના પરિણામ મારા છે. આકુળતા-દુઃખના પરિણામ પુદ્ગલના પરિણામ છે. આહાહા !

નિશ્ચયનયે જોવામાં આવે તો, નિશ્ચયથી જોવામાં આવે તો આત્મામાં જ્ઞાન ઉપયોગ જાણનક્રિયા થાય છે અને નિશ્ચયથી જોવામાં આવે ત્યારે એ રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ એ કર્મના પરિણામ છે, એ જ્ઞેય છે. ત્યાં જ્ઞેય છે સામે અને અહીં જ્ઞાન થાય છે, પછી કહેશે જ્ઞાનનું અજ્ઞાન.

ભેદજ્ઞાન નહીં હોવાથી તે એમ જાણે છે કે, ઊંધું જાણે છે-વિપરીત જાણે છે કે, આ સ્વાદ મારો છે. આહા ! હવે રાગદ્વેષસુખદુઃખનો સ્વાદ જે દેખાય છે-જણાય છે, એ જ્ઞાન ઉપયોગની સ્વચ્છતામાં માત્ર જણાય છે. એ જાણવાના કાળે જ્ઞાનને પકડતો નથી અને જે જણાય છે દુઃખના પરિણામ-આકુળતાના પરિણામ તે મારા છે, એવી કલ્પના કરે છે. કારણ કે એ સ્વાદ મારો જ છે. મારો જ, એમ. મારું જ્ઞાન છે એમ નથી લેતો પણ જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં જે જણાય છે, જણાય છે તે ભિન્ન છે, જ્ઞાયકથી તો તે ભિન્ન છે પણ વર્તમાન વર્તતો સામાન્ય ઉપયોગ જે સ્વચ્છ છે, તે કહેશે હમણાં, એનાથી પણ આ ભિન્ન છે.

કારણ કે જ્ઞાનની સ્વચ્છતાને લીધે, જ્ઞાનમાં સ્વચ્છતા છે, સ્વચ્છતા છે એટલે સમજે નહીં તો અજ્ઞાની થાય અને સ્વચ્છતાનું સ્વરૂપ સમજે તો જ્ઞાની પણ થઈ જાય. કેમકે સ્વચ્છતામાં સ્વપરપ્રકાશકનો પ્રતિભાસ થાય છે. જો ઉપયોગ મલિન હોય તો એમાં સ્વપર ન જણાય અને નોકર્મ કે કર્મ પણ ન જણાય. પણ એની વર્તમાન વર્તતી અવસ્થામાં ઉપયોગ લક્ષણ છે. તે સ્વચ્છ છે એ શુદ્ધ નથી, સ્વચ્છ છે. તે જ્ઞાનની સ્વચ્છતાને લીધે રાગદ્વેષઆદિનો સ્વાદ છે તે પુદ્ગલનો સ્વાદ છે તે પુદ્ગલની સત્તામાં છે, પુદ્ગલના પરિણામ જ્ઞાનની

સ્વચ્છતામાં જણાય પણ છે. સર્વથા જણાતા નથી એમ છે નહીં. જો જણાય નહીં તો અજ્ઞાન ઊભું ન થાય, અને જ્ઞાયક ન જણાતો હોય તો જ્ઞાન પ્રગટ ન થાય. બેય જણાય છે. બે નો પ્રતિભાસ થાય છે. એમાં એકને તિરોભૂત કરે છે અને બીજાને આવિભૂત કરે છે.

એ રાગદ્વેષઆદિનો સ્વાદ શીતઉષ્ણપણાની માફક, આહાહા ! જેમ ટાઢી-ઉની અવસ્થા નોકર્મના પરિણામ છે, એમ રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ પુદ્ગલના પરિણામ છે. તે જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબ થતાં-જો આવ્યું. ઓલું સ્વચ્છ જ્ઞાન લીધું'તું. એ આંધળો વાંચી શકે એવું છે. દેખતો તો વાંચે પણ આંધળો પણ વાંચી શકે, શાંતિથી અધ્યયન ઘરે જઈને કરે તો-અને એ આંધળો વાંચે તો દેખતો થઈ જાય. આંધળો જો વાંચે, આમાં લખ્યું છે એમ વાંચે તો દેખતો થઈ જાય. 'વાંચે પણ નહીં કરે વિચાર, તે સમજે નહીં સઘળો સાર.' એમ ગુરુદેવ કહેતા હતા. કવિ દલપતરામ, ક.દ.ડા. ગુરુદેવ કહેતા'તા. તે સમજે નહીં સઘળો સાર. દેખતો તો વાંચી શકે પણ આંધળો જો વાંચવા જાય તો દેખતો થઈ જાય. આહાહા ! આમાં શું લખ્યું છે ? આ તો ગજબની વાત છે. આટલું અંધારૂ ! અનંત કાળથી રાગ પુદ્ગલમાં થાય અને મારામાં જણાય અને મારામાં જણાય ત્યારે એ રાગ મારો, અરે ! આ શું કર્યું મેં ! આહાહા ! શું કર્યું મેં ?

આ હલતો હાથ, હલતો હાથ, શબ્દ કહું છું. હલતા હાથને પુદ્ગલ હલાવે. કિશોરભાઈ ! હલતા હાથને કોણ હલાવે ? પુદ્ગલ. પછી એમાં જવાબદારી છે હો હમણાં પાછો રાગ આવશે. હલતા હાથને પુદ્ગલ હલાવે છે. હલાવે પુદ્ગલ. આ ક્રિયાને કરે કોણ ? પુદ્ગલ. એ પુદ્ગલની ક્રિયા છે. હલતો હાથ જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસે તો ખરો ! જણાય તો ખરો ! હલતો હાથ જ્ઞાનમાં જણાય છે, હાથ હલે છે. આમ લકવા થાય તો થાય. ચંદુભાઈએ બતાવ્યું'તું અહીંયા મને એકવાર અહીંયા (હાથમાં) જરા તકલીફ છે ને આમ પુસ્તક હાથમાં લઈને આમ આમ કરવા મંડ્યા. મને બતાવ્યું. બહુ હલે છે મેં કહ્યું. આના હિસાબે વધારે હલતો હાથ, ના. એ ચંદુભાઈ કર્તા નથી. ના-હાથ હલે છે, એનો હાથ. ચંદુભાઈનો હાથ જ નથી. એ તો સમજાવવું છે.

આ તો દૃષ્ટાંત છે. આ તો દૃષ્ટાંત ત્રણ દિવસ પહેલાનું પિક્ચર આવ્યું. આહાહા ! હલતો હાથ બતાવ્યો. હલાવીને નથી બતાવ્યો. હલતો હાથ હલે છે. જો જો હોં આમાં ન્યાય છે બહુ ઊંડો, જરા દૃષ્ટાંતમાં હા પાડતા પહેલા (વિચારજો) પછી પાછી હા પાડવી પડશે. હલતો હાથ કોણ હલાવે છે ? ખરેખર કહી દો, બધા આજે ૪૫ વર્ષ બધાયે સાંભળ્યું છે. જીવ હલાવે છે કે પુદ્ગલ ? (શ્રોતા :- ક્રિયાવતી શક્તિ) પણ હલાવનાર કોણ ? ક્રિયાવતી શક્તિ કોની ? જીવની કે પુદ્ગલની. (શ્રોતા :- પુદ્ગલની) હાં..એમ.

હલતો હાથ પુદ્ગલ હલાવે છે, બરોબર છે.

હવે હલતો હાથ જે હલે છે એ જ્ઞાનમાં જણાય પણ ખરો. જ્ઞાનમાં જણાય છે કે નહીં? એ હલતો હાથ જ્ઞાનમાં જણાય તે વખતે ભૂલ શું કરી? કે હું હલાવું છું. સંસાર ઊભો થઈ ગયો. આખો સંસાર ઊભો થઈ ગયો. અજ્ઞાન ઊભું થઈ ગયું. અરે અજ્ઞાનથી ભાવકર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે. એ પરંપરા મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય, યોગ એવી પરંપરા ચાલુ થઈ ગઈ અજ્ઞાનથી. આત્માથી કર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી. દ્રવ્યકર્મ ભાવકર્મને બળાત્કારે કરતું નથી. માત્ર અજ્ઞાનથી ભાવકર્મ પ્રગટ થાય છે. એક એક શબ્દની અંદર માલ ભર્યો છે. આહાહા !

૯૨ ગાથાનું મથાળું છે. અજ્ઞાનથી કર્મ બંધાય છે એમ લખ્યું નથી. કોઈ જગ્યાએ લખે છે નિમિત્તપણે તે ઠીક છે. પણ અહીંયા અજ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે એવો પાઠ છે. ૯૨ ગાથાની ઉપર છે. રતિભાઈ ! વાંચો તો ખરા-અજ્ઞાનથી કર્મ બંધાય છે એવો પાઠ નથી. બીજી જગ્યાએ આવે, આવે એ વાતેય સાચી. અજ્ઞાનથી કર્મ બંધાય છે એટલે કર્મના બંધમાં અજ્ઞાન નિમિત્ત છે એટલું બતાવવા માટે અજ્ઞાનથી કર્મ બંધાય છે, એમ કહેવાય છે. અહીંયા જુદી વાત છે. અહીંયા અજ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, કર્મ એટલે ભાવકર્મ. એ રાગ આત્માથી ઉત્પન્ન થતો નથી અને પુદ્ગલથી પણ ઉત્પન્ન થતો નથી. અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે કહે છે કે હલતો હાથ જ્ઞાનમાં જણાણો. ત્યાં એને હું હલાવું છું. હું હલાવું છું ત્યાં અજ્ઞાન થઈ ગયું. હલાવે છે પુદ્ગલ, માને છે કે હું હલાવું છું. એ અજ્ઞાન કેમ? કહે છે, જો પોતે હલાવતો હોય તો તો જ્ઞાન કહેવાય, હલાવે છે બીજો. કર્તા બીજો છે. કર્તા એનો પુદ્ગલ છે અને માને છે કે હું કર્તા છું, તેનું નામ અજ્ઞાન થયું. આ તો સાદી સીધી વાત છે. એમાં કંઈ ના પાડવા જેવી તો નથી. ભલે અભિપ્રાયમાં કર્તાબુદ્ધિ એ જુદી વાત છે.

આમ તો દ્રવ્યકર્મ રાગરૂપે પરિણમે છે. જેમ આ નોકર્મ હલતા હાથરૂપે પરિણમે છે, ચાલતા પગરૂપે પરિણમે છે પુદ્ગલ-નોકર્મ, એમ દ્રવ્યકર્મ રાગરૂપે પરિણમે છે. એ દ્રવ્યકર્મના પરિણામ છે. એ દ્રવ્યકર્મ રાગદ્વેષસુખદુઃખરૂપે પરિણમે છે. એનો ઉદય એના કાળમાં આવે છે ત્યારે એ પરિણમે છે. ત્યારે એ પરિણમન જ્ઞાનપદમાં જણાય છે, જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં જણાય છે. જ્યાં જણાય છે ત્યાં ઘોડો (સવાર) થઈ ગયો. આહાહા ! એ પરિણામ મારા ને એ પરિણામને હું કરું. હલતા હાથને પુદ્ગલ હલાવે છે અને ઘોડો થઈ ગયો કે હું હલાવું છું એ અજ્ઞાન છે. એમ રાગને પુદ્ગલ કરે છે એની સત્તામાં, ક્રિયા ત્યાં થાય છે, એ ક્રિયા અહીંયા જણાય છે. જાણવાના કાળે ભૂલી જાય છે કે હું જાણનાર, હું જાણનાર, હું જાણનાર, હું જ્ઞાતા અને એ જ્ઞેય. એ જ્ઞાતા જ્ઞેયના વ્યવહારમાં પણ હજી આવતો નથી. આહાહા !

નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છોડી ને જ્ઞાતા જ્ઞેયના વ્યવહારમાં આવે તો અહીંયા વ્યવહારજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે અને પછી પોતાનો આત્મા જે જ્ઞાયકદેવ જ્ઞેય થાય છે ત્યારે એ જ્ઞાનમાં નિશ્ચયજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. વ્યવહારજ્ઞાન પછી નિશ્ચયજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. વ્યવહારજ્ઞાનમાં આવે તો એનું મિથ્યાત્વ ગળવા મંડે છે. કેમકે હું જાણનાર છું ને આ જણાય છે એટલો જ મારે જ્ઞાતા-જ્ઞેયનો સંબંધ છે. નિશ્ચય જ્ઞાતા-જ્ઞેય પ્રગટ થયા પછી ખરેખર પરની સાથે વ્યવહારે જ્ઞાતા જ્ઞેય કહેવાય. પણ નિશ્ચય પ્રગટ થવા પહેલા પણ તું જ્ઞાતા જ્ઞેયના વ્યવહારમાં તો આવ. આહાહા ! કે અહીંયા જ્ઞાન થાય છે અને એ જ્ઞેયનું પરિણમન છે. જ્ઞેયની સત્તા જ્ઞેયમાં છે. જ્ઞાનની સત્તા જ્ઞાનમાં છે. જ્ઞેયો જ્ઞાનમાં આવતા નથી.

તો કહે છે કે, જ્ઞાનની સ્વચ્છતાને લીધે રાગદ્વેષઆદિનો સ્વાદ શીત-ઉષ્ણપણાની માફક (જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત થતાં, જાણે કે જ્ઞાન જ રાગદ્વેષ થઈ ગયું હોય એવું અજ્ઞાનીને ભાસે છે.)

શ્રોતા :- દ્રવ્યકર્મ રાગરૂપે પરિણમે છે એ જરા સ્પષ્ટતા કરવા વિનંતી.

ઉત્તર :- દ્રવ્યકર્મ એટલે કે ચારિત્રમોહ ને દર્શનમોહ આપણે બેય પ્રકૃતિ લઈએ. દર્શનમોહ નામનું જે કર્મ છે એ જ મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે છે. જીવ જ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે. ક્યારે ? કે દર્શનમોહ મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે છે ત્યારે. હજી એનાથી સૂક્ષ્મ વાત બીજી હમણાં લેશું, પણ આટલી વાત પહેલા-આને સમજી લઈએ. પછી એનાથી સૂક્ષ્મમાં જાવું છે હજી.

શ્રોતા :- આ સુખદુઃખરૂપે થાય છે એ તો જાણે બરોબર છે પણ એમાં ઈષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ જે થાય એ શું ?

ઉત્તર :- ઈષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ થાય છે એ તો એની મૂર્ખાઈ થઈ ગઈ. એની કર્તાબુદ્ધિ થઈ, સ્વામિત્વબુદ્ધિ થઈ, એ તો મૂર્ખ છે એ મૂર્ખાને આગળ નથી કરવો આપણે.

શ્રોતા :- ઈષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ થઈ એ પરિણામ કોના ?

ઉત્તર :- એ જીવના મૂર્ખાઈવાળા-અજ્ઞાન. આહાહા ! હવે એ જીવના પરિણામ છે કે જ્ઞાન જીવના પરિણામ છે એ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હજી બાકી છે થોડોક. થોડોક બાકી છે. અત્યારે તો એટલો જવાબ દીધો. આહાહા ! હવે એ ઈષ્ટ અનિષ્ટ પરિણામ તો જીવના ખરા કે નહીં ? ઈ વાર છે હજી. પહેલા તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળો વચ્ચે બીજો પ્રશ્ન આવી ગયો.

દ્રવ્યકર્મ છે એ જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ પ્રકારના કર્મ-ભગવાને જોયા છે, છે. ઘાતિ ને અઘાતિ બે પ્રકાર છે. ૧૪૮ કર્મની પ્રકૃતિ છે. એ કંઈ સસલાના શીંગડા છે એમ છે નહીં.

એ પણ એક પદાર્થ છે. જીવથી ભિન્ન પુદ્ગલ નામનો પદાર્થ છે.

હવે અનાદિથી જીવ ભેદજ્ઞાનનો અભાવ હોવાને કારણે, પરને પોતારૂપે જાણીને અજ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે. એ પરિણમતો, પરિણમતો અહીંયા રાજકોટ સુધી આવ્યો. સમજો ! આજે પરિણમતો પરિણમતો રાજકોટ સુધી આવ્યો એટલે સોનગઢ સુધી આવ્યો ને સોનગઢથી પછી અહીં આવ્યો. બરાબર ? હવે એમ કહે છે કે, એ પૂર્વે જે અજ્ઞાનનું નિમિત્ત પામીને દર્શનમોહ ને ચારિત્રમોહ નામનો કર્મનો બંધ થયો'તો પૂર્વે, આ એક સમયની વર્તમાન પર્યાય પૂર્વની પર્યાય, છેક ત્યાં લઈ જાવ આગળ ભૂતકાળમાં. અનાદિકાળથી અજ્ઞાન છે ને પ્રવાહધારા, છે તો એક સમયનું અજ્ઞાન, છે તો અજ્ઞાન એક સમયનું પણ એક સમય કરતાં કરતાં કરતાં કરતાં એ લંબાવતો ગયો અહીં સુધી, રાજકોટ સુધી આવી ગયો, પછી તો મોક્ષમાં જશે પણ અત્યાર સુધી રાજકોટમાં આવ્યો આપણે સારી વાત જ લઈએ. તમે નિગોદમાં જાશો એવી ભાષા મુમુક્ષુને શોભે નહીં. એ ભાષા શોભે નહીં આમાંથી કોઈ જીવને નિગોદમાં મોકલવો ? આહાહા ! એ મોકલી તો શકતો નથી પણ એના પરિણામ બગાડે છે.

કહે છે કે દર્શનમોહ ને ચારિત્રમોહ રૂપ કર્મનો બંધ થયો છે પૂર્વે, એનું નિમિત્ત પામીને અજ્ઞાન ઊભુ રાખ્યું. હવે એ દર્શનમોહમાં એક અનુભાગ પડ્યો છે. ચાર પ્રકારના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ, અને પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકારના બંધ થાય છે, એ ભગવાને કહ્યાં છે. એમાંય અનુભાગ એટલે એમાં રસ પડે રસ, જેમ ખાટો મીઠો પુદ્ગલમાં રસ પડે છે એમ મિથ્યાત્વ નામનો રસ પડે છે દર્શનમોહમાં અને ચારિત્રમોહમાં પડે છે રાગદ્વેષ. એ રાગદ્વેષના ચાર પ્રકાર. ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ. ક્રોધ અને માન એ દ્વેષ છે, માયા અને લોભ એ રાગ છે. એ રાગ અને દ્વેષના ચાર પ્રકાર પડે છે. એ ચારિત્રમોહકર્મની સત્તામાં એનો અનુભાગ, એનામાં પડેલો-રહેલો છે.

હવે અહીંયા શું થાય છે જીવમાં, જીવ જ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે. આહાહા ! આ બેસે તો બેસાડવું, ન બેસે તો ડીપોઝીટ રાખવું. મારા ગયા પછી કોક'ને કામ આવશે કે લાલુભાઈ આમ કહેતા'તા. આ વાત સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલી છે. અફર ! ફરે એવી નથી. જગતને ફરવું પડશે. પાઠ નહીં ફરે.

શ્રોતા :- રતિભાઈની મુશ્કેલી એ છે કે કર્મનો ઉદય કહો, દર્શનમોહ-ચારિત્રમોહ, શાતાઅશાતાનો ઉદય પુદ્ગલમાં કહો તે વાંધો નથી, પણ સુખદુઃખ ને રાગદ્વેષ તો ભાવકર્મ છે તેને દ્રવ્યકર્મમાં કેવી રીતે નાખવા તેમાં તેમને ગોટો થાય છે.

ઉત્તર :- એ આસ્રવો સંજ અને અસંજ બે પ્રકારના છે, સમયસારમાં છે. એ સિવાય

ભાઈ જયસેન આચાર્ય ભગવાનનું શાસ્ત્ર છે. આ વાત અહીં પાટનીજી જેવા જૂના અનુભવીને પણ ખ્યાલ નહોતો, એવી વાત છે. ત્રણ ચાર વર્ષ પહેલા ત્યાં ગયો'તો જયપુર, ત્યારે મેં તેમને બતાવ્યું કે આ જયસેન આચાર્ય ભગવાનની ટીકામાં એમ લખ્યું છે કે જ્યાં ભાવકર્મની વાત આવે, ત્યાં સર્વત્ર બે જગ્યાએ ભાવકર્મ થાય છે એમ જાણજો. એક જગ્યાએ થાય છે એમ અજ્ઞાની જાણે છે, જીવમાં જ થાય છે એમ જાણે છે. ચંદુભાઈએ કહ્યું ને કે રાગદ્વેષસુખદુઃખ તો જીવમાં જ થાય ને કાંઈ પુદ્ગલમાં થાય ? એવું અજ્ઞાન અનાદિ કાળનું જીવને વર્તે છે. કેમ કે શાસ્ત્રનું અધ્યયન નહીં. આહાહા ! શાસ્ત્રનું અધ્યયન નહીં ને પોતાની એવી યોગ્યતા નહીં એટલે એને ઘડીકમાં મેળ ખાતો નથી.

(શ્રોતા :- ઉપદેશ પણ સાંભળનારને મળતો નથી) એ હું બોલ્યો નહીં. સમજી ગયા ! ઉપદેશક પણ એવા મળ્યા કે ભાવકર્મ તો જીવમાં જ થાય. ભાવકર્મ પુદ્ગલમાં થાય છે એવા ઉપદેશક પણ મળવા વિરલ છે. (શ્રોતા :- સાચો ઉપદેશ મળતો નથી એમ મારું કહેવું છે) સાચો ઉપદેશ મળતો નથી, વાત સાચી છે. ભાવકર્મ જીવમાં થાય છે. એ જે વાત છે ને, એ ભાવકર્મ થાય છે પુદ્ગલમાં અને જીવમાં જણાય છે ત્યાં સુધી દોષ નથી. પણ જાણવાના કાળે એ પરિણામ મારા, તો અહીંયા ભાવકર્મ પ્રગટ થાય. નિમિત્તના લક્ષે નૈમિત્તિક પ્રગટ થાય, પણ એને જ્ઞેય બનાવે તો જ્ઞાન પ્રગટ થાય, વ્યવહાર જ્ઞાન. એ જ્ઞેય જાણે તો અહીં વ્યવહાર જ્ઞાન અને આત્માશ્રિત થાય તો નિશ્ચયજ્ઞાન પ્રગટ થયા વિના રહે નહીં. એ અનુભાગ એમાં છે. આ વાત સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલી છે. આ વાત સોનગઢના સંતે કહેલી છે એમ નહીં કહેવાનું કે લખવાનું. આ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલી વાત છે કે ભાવકર્મ બે જગ્યાએ છે એમ સર્વત્ર તમારે અધ્યયન કરવું. આહાહા !

ભાવકર્મ એક જ જગ્યાએ થાય છે. જીવની સત્તામાં થાય છે એવું અજ્ઞાન અનાદિ કાળનું છે અને એ પ્રકારનો ઉપદેશ પણ આવે. પણ દ્રવ્યકર્મની સત્તામાં ભાવકર્મ થાય છે, એ વાત એના કાને પડે નહીં, તો વિચાર ક્યારે કરે ? પહેલામાં પહેલું એમ લેવું જોઈએ કે ભાવકર્મ પુદ્ગલની સત્તામાં થાય છે. પછી જે ભૂલે તેને ભાવકર્મ જીવમાં થાય. અને ન ભૂલે એને જ્ઞાન જીવમાં થતું દેખાય. આહાહા !

તો એ દ્રવ્યકર્મની અંદર એક રસ છે. એ દ્રવ્યકર્મની સત્તામાં થાય છે એ જ્ઞાનમાં જણાય છે. પણ એ એને બેસાડવું જોઈએ ને, એમાં એક પ્રશ્ન આવ્યો'તો મુંબઈમાં પંદર વર્ષ પહેલાં, કે આ રાગદ્વેષસુખદુઃખનો અનુભાગ એમાં ક્યાંથી આવી ગયો ? થાય છે તો અહીંયા. પંદર વર્ષ પહેલા પ્રશ્ન કર્યો'તો મુંબઈમાં, મુંબઈ હું વાંચતો'તો ત્યારે-આ એમાં ક્યાંથી આવ્યું ? આહાહા ! પુદ્ગલમાં ક્યાંથી આવ્યું આ ? (શ્રોતા :- પુદ્ગલને સુખદુઃખ

થોડા હોય) હા. પુદ્ગલને સુખદુઃખ થોડા હોય ? બોલો. આહાહા ! એ જડ છે એને સુખદુઃખ હોય ? ચેતનમાં સુખદુઃખ હોય. વજુભાઈ ! જરા કઠણ તો પડે એવું છે. કાંઈ વાંધો નહીં. એ તો નેપાળાનો જ્યારે આપે ને વૈદો ત્યારે પેટ સાફ થાય. બહુ પેટમાં જ્યારે ગંદકી ભરાઈ ગઈ હોય ને ગટર. આહાહા ! ત્યારે કહે નેપાળાનો આપો હવે, ત્યારે પેટ એકદમ સાફ થઈ જાય. રોગ બધો નીકળી જાય. એ વૈદની સીસ્ટમ આ છે. (શ્રોતા :- પેટ સાફ ન થાય આખો સાફ થઈ જાય !) એ ન સ્વીકારે, વૈદની વાત ન સ્વીકારે. આહાહા ! કાંઈ વાંધો નહીં એ તો સૌ સૌની થીઅરી પ્રમાણે, આ તો દૃષ્ટાંત છે. ખરેખર તો એ શું છે એ તો આપણે કાંઈ નથી જાણવું.

કહે છે કે સાંભળ ! તેં વાત સાંભળી છે કે રાગ જીવમાં થાય છે, પણ રાગ પુદ્ગલમાં થાય છે એ વાત તેં સાંભળી નથી, નથી સાંભળી ઈ મારે સંભળાવવી છે. તે સાંભળી છે ઈ મારે સંભળાવવી નથી. રાગ જીવમાં થાય છે એ તો બધા કહે છે પણ રાગ પુદ્ગલમાં થાય છે એ સર્વજ્ઞ ભગવાન સિવાય કોઈ કહી શકે નહીં. આહાહા !

એ કહે છે કે, પંદર વર્ષ પહેલા પ્રશ્ન આવ્યો કે આ રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ અનુભાગ પુદ્ગલમાં આવ્યો ક્યાંથી ? પછી એને આધાર આપ્યો. મુરબ્બી રામજીભાઈ પણ આધાર આપતા'ને. ગુરુદેવ પણ આધાર આપતા'તા. મારી તો યાદશક્તિ બહુ ઓછી પણ કોક કોક વાત યાદ રહી જાય છે, તો આધાર આપ્યો. આ વાત કળશટીકાકારે કળશમાં કરી છે. કળશ-૩ ટીકા જુઓ. બહુ શાંતિથી આપણે સ્વાધ્યાય કરવાનો છે ને, એટલે કાંઈ ઉતાવળ તો છે નહીં. ત્રીજા નંબરનો કળશ છે. લખી લ્યો. કળશ ટીકા નંબર ત્રણ, સારું લખો. આવો કંઈક અભ્યાસ કરે, લખે અમે કહીએ તે અને ઘેર જઈને અધ્યયન કરે તો અમને મજા આવે. આહાહા !

નહીંતર અમે, હમ બક્તા હૈ ને સબ સુનતા હૈ. ગુરુદેવ કહેતા'તા લવતીકલા-લવતીકલા-લવતીકલા-લવતીકલા. અમે કહ્યા કરીએ અને તમે સાંભળ્યા કરો. લવતીકલા-લવતીકલા એમ ગુરુદેવ કહેતા હતા. (શ્રોતા :- એવું રાજકોટમાં નથી.) રાજકોટમાં નથી. તમે સેક્રેટરી છો ને. (શ્રોતા :- હકીકત છે) બહુ સારું, ખુશી થવા જેવું છે. (શ્રોતા :- રાજકોટમાં અભ્યાસ વધતો જાય છે એનું આ રીઝલ્ટ છે) એ રાજકોટનું વાતાવણ સારું છે. યુગલજી સાહેબ પણ એમ બોલ્યા કે સોનગઢથી તત્ત્વ રાજકોટમાં આવ્યું. પ્રમોદ વ્યક્ત કરતા'તા.

ત્રીજા કળશના ભાવાર્થમાં છે. જીવના અશુદ્ધ પરિણામના નિમિત્તે એવો રસ લઈને મોહકર્મ બંધાય છે. પછી ઉદય સમયે એ નિમિત્તમાત્ર થાય છે. એ એમાં જોડાય છે ત્યારે એને

નિમિત્ત કહેવાય, ન જોડાય તો એને જ્ઞેય કહેવાય. કર્મમાં જોડાઈ જાય તો એને નિમિત્ત કહેવાય અને જ્ઞાન ઉપયોગમાં આત્મા જોડાઈ જાય તો એ જ્ઞેય થઈ જાય. એ નિમિત્તને પલટાવીને એ જ્ઞેય થઈ જાય છે. જ્ઞેયને પલટાવીને કોઈ અજ્ઞાની એને નિમિત્ત બનાવે છે, છે તો જ્ઞેય, એને નિમિત્ત ગાંડા બનાવે છે. ડાહ્યો થાય તો એને જ્ઞેય તરીકે ભાસે છે. આહાહા !

સુખદુઃખ કર્મમાં થાય છે. એ સુખદુઃખ છે એનો ભોક્તા કોણ છે ? કે જીવ ભોક્તા છે કે નહીં ? એનો ભોક્તા પણ જીવ નથી. કાઠો ૧૦૮ થી ૧૧૨ ગાથા. શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે સુખદુઃખને ભોગવે છે કે નહીં ? કરે નહીં તો કાંઈ નહીં. આહાહા ! અધ્યાત્મની વાત બેસવી કઠણ બહુ. બેસે તો કામ થઈ જાય. યોગ્યતા ઉપર આધાર છે. આ કોઈના સમજાવવાથી કોઈ સમજે એવી ચીજ નથી. આ ભાવાર્થ આમ છે કે પુદ્ગલમય મિથ્યાત્વ આદિને વેદતો જીવ, મિથ્યાત્વના પરિણામને વેદે તો ખરો ને જીવ ! પોતે મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈને પુદ્ગલને કરે છે. વેદે છે-એટલે કરે છે. દુઃખને વેદે, દુઃખને ભોગવે એટલે દુઃખના પરિણામને કરે.

તેનું સમાધાન. આ તરફ આઠમી લીટી છે લગભગ. ‘પુદ્ગલમય મિથ્યાત્વ આદિને વેદતો, વેદતો જીવ પોતે જ મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈને પુદ્ગલકર્મને કરે છે’. આહાહા ! એ દુઃખને વેદે છે, એ કર્મફળ ચેતનાને કોણ વેદે છે ? કહે જીવ. કર્મચેતનાને કોણ કરે ? કહે જીવ. કર્મ ફળને કોણ વેદે ? કહે જીવ. આહાહા ! અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ પાપી છે. દૃષ્ટિ વિપરીત છે. જીવ જાણે કે દુઃખને વેદે ? જાણનાર, જાણનાર, જાણનાર, જાણનાર, જાણનાર, આહાહા ! જાણે તે કરે નહીં અને કરે તે જાણે નહીં. કરે તો વેદે ને ? (શ્રોતા :- આ તો તલવારની ધાર જેવું છે) હા, તલવારની ધારે ઓપરેશન થઈ જાય એવું છે આ મિથ્યાત્વનું.

આ તર્ક તારો ખરેખર અવિવેક છે. આત્મા દુઃખને ભોગવે છે એ તારો પ્રશ્ન મૂર્ખાઈ ભરેલો છે. અવિવેક ભરેલો છે. કેમકે રાગને કરતો નથી તે રાગના ફળને ભોગવી શકતો નથી. કારણ કે, હવે કારણ આપે છે. આત્મા કેમ એનો ભોક્તા નથી ? કારણ કે ભાવ્ય-ભાવકભાવનો અભાવ હોવાથી, આહાહા ! વેદ વેદકભાવનો અભાવ છે. આત્મા વેદક અને દુઃખ વેદાય એવું વેદ એમ છે નહીં. એ તો એકતાબુદ્ધિવાળો અજ્ઞાની પોતાના અનુભવને આગળ કરે છે. તે જ્ઞાનીના અનુભવને અને જ્ઞાનીના વચનને આગળ કરતો જ નથી. ધ્યાન દઈને સાંભળતો પણ નથી. ધ્યાન દઈને વાંચતો પણ નથી. ભાવ્યભાવકભાવનો અભાવ હોવાથી, થવાથી નહીં. ત્રણેયકાળ ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા જડ એવા દુઃખના ભાવને વેદતો નથી.

શલ્ય પડ્યું રહે છે કે એ દુઃખ તો જીવમાં જ થાય ને ? આહાહા ! એ દુઃખ નિમિત્તમાં

છે અને નિમિત્તનું લક્ષ કરે તો દુઃખ અહીંયા થાય અને જ્ઞાન આત્માનું લક્ષ કરે તો એ દુઃખ, પુદ્ગલના ભાવ જ્ઞાનીઓને અનુભવમાં આવે છે. આહાહા ! એ દુઃખના પરિણામ પુદ્ગલના છે એમ જ્ઞાનીઓને અનુભવમાં આવે છે.

ભાવ્યભાવક ભાવનો અભાવ હોવાથી આત્મા નિશ્ચયથી પુદ્ગલમય મિથ્યાત્વ આદિનો ભોક્તા પણ નથી. મિથ્યાત્વનું ફળ-કર્મચેતના ને કર્મ ફળચેતના. આહાહા ! એ દુઃખને ભોગવે છે એમ જીવ જાણે ત્યાં સુધી એને દુઃખ આવ્યા કરશે. શું કહ્યું ? કેમ દુઃખી થાય છે ખબર છે ? આ દુઃખી અત્યાર સુધી કેમ થયો ? એનું કારણ શું ? કારણ તપાસો. ઊંડાણથી કારણ તપાસો કે હું દુઃખને ભોગવું છું એ દુઃખનું કારણ છે. હું દુઃખને જાણું છું એ ? આ હું દુઃખને જાણું છું એ પણ કથંચિત્ છે. ખરેખર તો એ જ્ઞાયક જ જણાય છે ત્યારે પછી દુઃખના સ્થાને સુખ પ્રગટ થઈ જાય છે. દુઃખને ભોગવું છું એવું મિથ્યાશ્રદ્ધાન, વિપરીત શ્રદ્ધા છે જીવમાં. આહાહા !

દુઃખનો ભોક્તા પુદ્ગલ છે, દુઃખનો ભોક્તા. કે આ વાત તો કોઈ દિ' અમે સાંભળી નથી. આહાહા ! તો એ તો સંભળાવું છું કહે છે, જે વાત તે સાંભળી છે એ વાત મારે સંભળાવવી નથી. જે સાંભળી નથી એ વાત મારે સંભળાવવી છે. દુઃખનો ભોક્તા. આહાહા ! દુઃખનો ભોક્તા પુદ્ગલ ! ભલભલાને બેસે નહીં. અગિયાર અંગનો પાઠી ભૂલાવામાં રહી ગયો. કે કથંચિત્ તો દુઃખને ભોગવે છે ને, કથંચિત્ લગાવ્યું. આહાહા ! અરે ! કથંચિત્ દુઃખને જાણે છે એમ લગાડને. સર્વથા આત્માને જાણે છે એમ લે ને. આહાહા ! આ વાત એવી છે કે પોતે ભાઈ થોડો ઊંડો ઉતરે તો થાય. બીજાનો કોઈ પ્રવેશ કોઈમાં છે અને કોઈ કોઈને સમજાવી દે એ તો બનતું નથી. ૪૫-૪૫ વર્ષ સુધી સમજાવવાની મહેનત કરી. આહાહા ! શરીરની દરકાર વિના, પણ કરુણાના સાગર છે, પણ બધા કાંઈ સમજી શકે નહીં. કોઈ વિરલો વિર જીવ સમજી શકે એ યોગ્યતા પ્રમાણે થાય.

એક શાસ્ત્રમાં એમ પણ આવે છે કે કાળલબ્ધિ વિના કોટિ ઉપાય કરવા છતાં પણ એને પ્રાપ્ત થતું નથી ને કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનમાં નોંધ છે કે આ જીવનો આટલો કાળ વીત્યે આનો મોક્ષ થશે. અર્થાત્ આટલા કાળ વીત્યા પછી એને સમ્યગ્દર્શન થશે એ કેવળજ્ઞાનમાં નોંધ છે. કેવળજ્ઞાનમાં નોંધ છે. આહાહા ! એટલે જીવ પોતાની યોગ્યતા અનુસાર સમજે છે. ગુરુનો એમાં કાંઈ પ્રવેશ નથી. એ કેમ સમજ્યો નહીં ? તું પ્રશ્ન કરીશમાં. એ પ્રશ્ન અસ્થાને છે, એની યોગ્યતા અત્યારે નથી. કાલે સમજી શકશે આજે ન સમજી શકે. ન સમજી શકે તો એના ઉપર કોપાયમાન થાઈશ માં. ગમે તેવા પ્રશ્ન કરે તો તું કોપાયમાન થાઈશ માં, એને અત્યારે સમજાતું નથી એટલે આવા પ્રશ્નો એને ઉઠે છે. કાલે,

એ ભગવાન આત્મા છે એવી એની પરિણતિ ફરીને એ પણ સમ્યગ્દષ્ટિ થઈ જશે. પર્યાયને ન જો. આહાહા ! પર્યાયને જોતા એ જીવ પ્રત્યે તને રાગદ્વેષ આવશે. પર્યાયને ન જો. પર્યાયને ગૌણ કરીને જો. આત્મા ભગવાન છે.

અરે એ ભૂલ આત્મા કરે છે એમ ન જો, આત્મા ભૂલને ન કરે ? ભૂલનો જન્મ અજ્ઞાનમાંથી થાય છે. આત્મામાંથી ભૂલ જનમતી નથી. તેમ ભૂલ કર્મ કરાવતું નથી. એ સુખદુઃખના પરિણામ તો, ત્યો રતિભાઈનો પ્રશ્ન છે ચંદુભાઈનો. તો એ પ્રશ્ન કાંઈક વધારે ચોખ્ખો થાવો જોઈએ. આહાહા ! એ વાત સાચી છે. દુઃખના પરિણામ પુદ્ગલમાં થાય છે. દુઃખ જડમાં થાય એ વાત બેસવી કઠણ છે. અનુભાગ રસ છે એ. આહાહા ! એ નિમિત્તમાં રસ છે. નિમિત્તમાં જો દુઃખ ન હોય તો નૈમિત્તિકમાં દુઃખનું વેદન ન આવે, ન્યાય સમજાય છે કાંઈ ?

જો દુઃખના પરિણામ પુદ્ગલની સત્તામાં ન હોય તો એ દુઃખ નિમિત્ત ન થાય, નિમિત્ત ન થાય તો અહીંયા દુઃખની ઉત્પત્તિ નૈમિત્તિક ન થાય, માટે પ્રથમમાં પ્રથમ દુઃખ ત્યાં થાય છે, એ દુઃખ જ્ઞાનમાં જણાય છે અને હું દુઃખી, ત્યાં પુદ્ગલમાં દુઃખ છે માટે હું દુઃખી એવી ભ્રાંતિ એને થાય છે. ત્યાં પુદ્ગલમાં દુઃખ ન હોત તો હું દુઃખી એવી ભ્રાંતિ ન થઈ શકત, ન્યાય સમજાય છે કાંઈ ? આહાહા !

રાગ થાય છે, તો રાગમાં કોઈ નિમિત્ત છે કે નહીં ? કે સ્વભાવથી રાગ અહીં ઉત્પન્ન થયા કરે ? કે ના. નૈમિત્તિક ભાવ છે. નૈમિત્તિક ભાવ છે તો રાગમાં કોઈ નિમિત્ત છે કે નહીં ? તો રાગમાં કોણ નિમિત્ત છે ? રાગમાં રાગ નિમિત્ત છે. રાગ નૈમિત્તિક છે જીવના અશુદ્ધ પરિણામ અને રાગ નિમિત્ત છે એ પુદ્ગલના પરિણામ. નિમિત્ત અને નૈમિત્તિકમાં એક ભાવ હોય. શું કહ્યું સમજાણું ? નૈમિત્તિકમાં જે પ્રકાર ભજે છે એ જ પ્રકાર એ સમયે નિમિત્તમાં હોય. એનું નામ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ કહેવાય. ત્યાં કોઈનો ઉદય હોય અને અહીં ક્ષમાભાવ થાય એવું ન બને. આહાહા ! માટે અહીંથી અંદરથી તમે તપાસો તો દુઃખનું વેદન અહીંયા થાય છે તો દુઃખ તો વિભાવ છે, નૈમિત્તિક છે. નૈમિત્તિક તો નિમિત્તના લક્ષ વિના ન થાય. તો અહીંના દુઃખથી નક્કી થાય છે કે ત્યાં દુઃખ થાય છે. ત્યાં દુઃખ હોય છે. આહાહા !

આ જૈનદર્શન એકદમ આગમ, અનુમાન, યુક્તિ અને અનુભવથી સિદ્ધ થાય એવી સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાણી છે. (શ્રોતા :- વ્યાખ્યવ્યાપકપણું આ રીતે ગણાય ?) વ્યાખ્યવ્યાપક એક સત્તામાં હોય નિમિત્ત-નૈમિત્તિક બે સત્તામાં હોય. (શ્રોતા :- આપે હમણાં જે કહ્યું એમાં ન હોઈ શકે) આમાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિક બે સિદ્ધ કર્યું કે દુઃખ જીવની પર્યાયમાં થાય છે એના

ઉપરથી નૈમિત્તિક ઉપરથી એ નિમિત્તમાં દુઃખ હોય તો જ આંહી નૈમિત્તિકમાં થાય. જો ઉદયમાં દુઃખ ન હોય તો અહીંયા દુઃખ પ્રગટ જ ન થાય. આહાહા ! કેમકે દુઃખ સ્વ આશ્રિત નથી. દુઃખ પર આશ્રિત છે. સુખમય આત્માને આશ્રયે દુઃખનો જન્મ ન થાય. દુઃખ જો કાર્ય છે, તો એનું નિમિત્ત કારણ પણ હોવું જોઈએ. દુઃખ છે એ ઉપાદાન કારણ છે એનું પોતાનું, તત્ સમયની પર્યાય, ત્રિકાળી ઉપાદાન દુઃખનું કારણ નથી. એ વાત તો આપણે આવી ગઈ. બહુ સરસ વાત આવી ગઈ. (શ્રોતા :- ૭૫, ૭૬ ગાથામાં) ૭૫ ગાથામાં. હા. યાદ રહી ગયું સારું. આહાહા !

એ આ સેક્રેટરી ને પ્રમુખ થાય એ પણ આત્માના લક્ષે થવું જોઈએ. આ આત્માને છોડીને કોઈ કાર્ય કરવા જેવું નથી. ભલે બધા વાહ-વાહ કરે. આહાહા ! એ કોઈના સર્ટિફિકેટ પરદેશ જાય તો કામ આવે એવા નથી. આહાહા ! કહે છે, ન્યાય સમજાય છે ? (શ્રોતા :- બે વચ્ચે સમવ્યાપ્તિ છે કે વિષમ વ્યાપ્તિ) એ જોડાય તો સમવ્યાપ્તિ. આહાહા ! ત્યાં જોડાવું જ જોઈએ એવો નિયમ નથી. જોડાય તો એને નિમિત્ત કહેવાય અને પરિણતિ અંદરમાં જોડાય તો એ નિમિત્ત નથી પણ એ જ્ઞાનનું જ્ઞેય થઈ જાય છે. સારું છે આ કમિટિના મેમ્બર છે ને એટલે એનેય જરા અભ્યાસ તો વધારે કરવો જોઈએ ને પોતા માટે. આહાહા ! પોતા માટે.

ગજબની વાત છે કે દુઃખ અહીંયા થાય છે. તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર ચાલે છે કે, દુઃખ અહીંયા થાય છે. ઠીક છે, મંજૂર છે. અજ્ઞાનદશામાં દુઃખ પોતાની પર્યાયમાં થાય છે. થાય છે, હકીકત છે. સમજી ગયા ! જ્યાં સુધી ભેદજ્ઞાન નથી ત્યાં સુધી દુઃખ પર્યાયમાં આકુળતા થાય છે. હવે એ જે આકુળતા, દુઃખ થાય છે એ સ્વાભાવિક પર્યાય છે કે નૈમિત્તિક પર્યાય છે ? વિભાવ છે કે સ્વભાવ છે ? નૈમિત્તિક, વિભાવ છે. બરાબર ! તો જો નૈમિત્તિક છે એ નિમિત્તના લક્ષ વગર ન થાય. કે આત્માના લક્ષે થાય દુઃખ, બોલો ? દુઃખ આત્માના આશ્રયે થાય ? દુઃખ આત્માના આશ્રયે થાય તો સિદ્ધમાં થવું જોઈએ ને જ્ઞાનીને પણ થવું જોઈએ. દુઃખ નિમિત્તના લક્ષે જ થાય, નિમિત્તના અવલંબે જ થાય. તો અહીંયા દુઃખ છે તો ત્યાં દુઃખ છે. આહાહા ! (શ્રોતા :- સ્વભાવના લક્ષે ન થાય) ત્યાં સુઃખ હોય ને અહીંયા દુઃખ થાય એમ નથી, અહીંયા દુઃખ છે ત્યારે ત્યાં દુઃખ છે. અહીંયા સુખ છે ત્યારે ત્યાં સુખનો ઉદય છે. અભ્યાસ વગર ખ્યાલ ન આવે. ચંદુભાઈ તો ઘણી વખત કહે છે કે અભ્યાસ કરો, અભ્યાસ કરો. આહાહા ! બહુ કહે છે એ તો પણ અભ્યાસ કરવો એ તો પોતાની વાત છે ને. (શ્રોતા :- આપ કહો છો કે નહીં) હું ય કહું છું. હું તો બહુ કહું છું ભાઈ. હું યે કહું ને તમારેય કહેવું, આપણો સ્વાંગ જ કહેવાનો છે. અભ્યાસ કરો, અભ્યાસ કરો.

આપણો સ્વાંગ છે ને આ. હેં !

કહે છે ને. એ કહે જ ને. બધાય કહે ને. અભ્યાસ તો મૂળ ચીજ છે ભાઈ. (શ્રોતા :- ૭૬, ૭૭ અને ૭૮. આપણે ત્રણેય પંડિત ૭૬-૭૭-૭૮ ઉંમરના છીએ. કાલે ચાલ્યા જાશું- કોઈ તૈયાર થાતું નથી) તૈયાર થાવું જોઈએ ને. જાહેર કરતા'તા કે આપણે અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને ખરેખર તો આ ગુરુદેવનું શાસન ચાલુ રહે, આપણે આ તત્ત્વજ્ઞાન ધારા ચાલુ રહે તો સ્વ અને પર બધાયનું હિત થાય. આ માંડ માંડ આ વાત બહાર આવી છે. આ ગુરુદેવની વાત છે તે તીર્થંકરની વાત છે હોં. કાંઈ તીર્થંકરના ઉપદેશમાં અને ગુરુદેવના ઉપદેશમાં કિંચિત્માત્ર ફરક નથી. અત્યારે તો ફરક કાઢનારાય જન્મ્યા પાછા.

(શ્રોતા :- યુગલજીએ કહ્યું બીજા એમ માને છે સૂર્યકીર્તિ ત્રીજે ભવે થશે અમે તો કહીએ છીએ આ ભવમાં સૂર્યકીર્તિ તીર્થંકરનું કામ કર્યું) હા. એ સૂર્યકીર્તિનો ઉપદેશ અમે સાંભળ્યો છે. સૂર્યકીર્તિ થવાના છે એનો ઉપદેશ નથી સાંભળ્યો. સૂર્યકીર્તિ સાક્ષાતનો ઉપદેશ અમે સાંભળ્યો છે. આહાહા ! અમારે મન તો એ સૂર્યકીર્તિ જ હતા. ભાઈ ! તત્ત્વજ્ઞાન વિના બધુ ઘૂળઘાણી ને વા પાણી છે. આયુષ્ય ગમે ત્યારે પૂરું થઈ જશે. તત્ત્વજ્ઞાન પણ ભેદજ્ઞાન માટે છે. ભેદજ્ઞાન પણ અભેદનો અનુભવ કરવા માટે છે. તત્ત્વજ્ઞાન ભેદજ્ઞાન માટે છે. ધારણા માટે નથી અને ભેદજ્ઞાન પણ અભેદનો અનુભવ કરવા માટે છે.

કારણ કે જ્ઞાનની સ્વચ્છતાને લીધે રાગદ્વેષ, હવે દુઃખની વાત આવી. વિચારજો. દુઃખ જીવમાં થાય છે એ તો દરેકને અનુભવ છે, હવે દુઃખ પર આશ્રિત છે કે સ્વ આશ્રિત, એક અમારા વેદાંતી મિત્ર હતા. એ ચંદુભાઈના પેશન્ટ હતા. બચુભાઈ લોહાણા હતા. એની સાથે ઘણી પહેલા ચર્ચા થતી'તી પછી અમે બેય જુદા પડ્યા એટલે ચર્ચા બંધ કરી. સામસામા બેસીને ચર્ચામાં ઉતરીએ તો મજા ન આવે. એમાં એક દિવસ કુદરતી તે એક વખત બોલી ગયા, કહે એ ભ્રમણા છે ભ્રમણા. મેં કહ્યું ભ્રમણા સ્વ આશ્રિત છે કે પર આશ્રિત. ખલાસ ! આહા ! આ છ દ્રવ્ય છે, લોક છે ને એ બધું ભ્રમણા છે. મેં કીધું ભ્રમણા છે એ સ્વ આશ્રિત હોય કે પર આશ્રિત, ઉત્તર ન આપી શક્યા. કેમ કે એ પરને તો માનતા નથી. કે બીજો પદાર્થ જીવ સિવાય અજીવ છે એમ તો માનતા નથી. તો ભ્રમણા પરઆશ્રિત તો બોલી શકે નહીં, અને જો ભ્રમણા સ્વ આશ્રિત કહે તો તો એ એનો સ્વભાવ થઈ જાય છે. ચૂપ થઈ ગયા. આહાહા ! અરે સર્વજ્ઞની સામે ચેલેન્જ કોણ કરી શકે. તાકાત કોની છે ?

એમ દુઃખ થાય છે. હું મંજૂર કરું છું કે પર્યાયમાં દુઃખ અજ્ઞાનીને થાય છે. બિલકુલ નથી થતું એમ નથી, થાય છે. થાય છે એટલે સ્વ આશ્રિત છે કે પર આશ્રિત. જો તમે પર આશ્રિત કહેવા જશો તો દુઃખ બીજે થાય છે એમ તમારે, તમારી રીતે, તમારી જાતે મને

કહેવું પડશે. કાલે કહેજો, પરમ દિ' કહેજો, ગમે ત્યારે કહેજો, કહેવું પડશે. આહાહા ! પ્રમાણિકપણે વિચાર કરશો તો ખ્યાલમાં આવશે.

એ જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબ થતા જાણે કે જ્ઞાન જ રાગદ્વેષ થઈ ગયું હોય. આહા ! જ્ઞાન તો જ્ઞાન રહે છે, રાગદ્વેષ થતું નથી. થયું હોય એવું અજ્ઞાનીને પ્રતિભાસે છે, ભાસે છે, જણાય છે. પણ જેવું જણાય છે એવું સ્વરૂપ નથી. એને જણાય છે દેહ મારો, દુકાન મારી. એને જણાય છે કે દુકાન મારી, દેહ મારો એમ છે ? નૌતમભાઈ ! એમ થાય ? ન થાય, તો રાગ મારો. રાગ આત્માનો થાય ? આહાહા ! થાય નહીં, જો થાય તો તો અજ્ઞાન ન કહેવાય.

અજ્ઞાનીને જે ભાસે છે તેથી તે એમ માને છે કે, આહા ! વિપરીત શ્રદ્ધા કરે છે કે, હું રાગી છું. હું દ્વેષી છું, હું ક્રોધી છું ઈ વાત કરે છે. ખૂબી તો એ છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એની વિપરીત માન્યતા છે. દેહ મારો, રાગ મારો, શ્રદ્ધાની વિપરીતતા સો ટકા છે, એ વખતે જ્ઞાનગુણ અને મિથ્યાત્વ આદિ રાગ આદિની ચીકાશ એમનામાં એકત્વપણું થયું નથી. એક થયા નથી ભલે એક માને. જ્ઞાન ને રાગ એક માને પણ એક થાય નહીં. ઈષ્ટ અનિષ્ટની કલ્પના અને જ્ઞાન એ બે જુદી ચીજ છે. ક્યારે ? કે ત્રણેય કાળ. આહાહા ! ક્યારે ? કે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે ત્યારે એકત્વપણું નથી.

ભાવાર્થ આમ છે કે સંસાર અવસ્થારૂપે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને, સંસારમાં બેઠો છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, આત્માનું ભાન નથી, એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને જ્ઞાનગુણ પણ પ્રગટ છે. આહાહા ! અલૌકિક વાત ! કોહીનૂરના હીરા. એક હીરો હાથમાં આવે તો નિર્ધનતા રહે નહીં. એ આંધળો વાંચે તો એ દેખતો થાય એવા શાસ્ત્રો પડ્યા છે. દેખતો વાંચે એને તો દૃષ્ટિ નિર્મળ વધારે થાય, દેખતો વાંચે તો દૃષ્ટિ ઘણી નિર્મળ થઈ જાય, પણ આંધળો વાંચે તો પણ દેખતો થઈ જાય.

ભાવાર્થ આમ છે કે સંસાર અવસ્થારૂપે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને જ્ઞાનગુણ પણ છે અને રાગ આદિ ચીકાશ પણ છે. બે ભાવ છે. ક્ષયોપશમભાવ પણ છે અને ઔદયિકભાવ પણ વિદ્યમાન છે. પારિણામિકભાવ તો છે જ. પારિણામિકભાવ તો છે જ. એનો તો અહીંયા પ્રશ્ન જ નથી. ડિપોઝીટ રાખ્યું. બે પર્યાય પ્રગટ છે. જ્ઞાનઉપયોગ પ્રગટ થાય છે અને અનાદિનો મિથ્યાત્વ, રાગ, ક્રોધ પણ પ્રગટ થાય છે. એ રાગાદિ ચીકાશ પણ છે. કર્મબંધ થાય છે તે રાગાદિ ચીકાશથી થાય છે. નવા કર્મનો બંધ છે એનું નિમિત્ત કારણ રાગ આદિની ચીકાશ છે. જ્ઞાનગુણના પરિણમનથી (બંધ) થતો નથી. જાણવાની ક્રિયાથી કર્મનો બંધ થતો નથી. આહાહા !

મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને કર્મના બધનું કારણ રાગની ચીકાશ, જ્ઞાનની લુખાશ નહીં. જ્ઞાન

લુપ્તું છે. કોનું જ્ઞાન ? મિથ્યાદષ્ટિનું જ્ઞાન. આહાહા ! કેમકે ક્ષયોપશમભાવે છે. જ્ઞાનગુણના પરિણમનથી બંધ થતો નથી. એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તથા જ્ઞાનગુણને વિશે એટલે ઉપયોગને વિશે જાણવાની ક્રિયાને વિશે જ્ઞાનગુણ એટલે જાણવાની ક્રિયા. જ્ઞાપ્તિ : જ્ઞાપ્તિ લખ્યું છે. જ્ઞાપ્તિક્રિયા. જ્ઞાનગુણને વિશે કરોતિ: અશુદ્ધ રાગાદિ પરિણમનનું અંતરંગમાં એકત્વપણું નથી. જ્ઞાનનું ને રાગનું એકત્વ થયું નથી. એ ભિન્નત્વ રહેલું છે. એ કારણથી જ્ઞાનગુણને અશુદ્ધપણું નથી.

જ્ઞાનગુણ ને અશુદ્ધપણું. આહાહા ! ક્ષયોપશમ જ્ઞાનનો ઉપયોગ અને અશુદ્ધપણું રાગ આદિનું, ઈષ્ટ અનિષ્ટની કલ્પના, એનાથી જ્ઞાન જુદું છે. હવે ઈષ્ટ અનિષ્ટની કલ્પનાથી જો ઉપયોગ ભિન્ન છે, તો ઈષ્ટ અનિષ્ટથી જ્ઞાયક તો ભિન્ન હોય, હોય ને હોય જ. જ્ઞાયકમાં ઈષ્ટ અનિષ્ટ તો નથી પણ ઉપયોગમાંય ઈષ્ટ અનિષ્ટ નથી. આહાહા ! અશુદ્ધપણું ભિન્ન ભિન્ન છે, એકરૂપ તો નથી. ભાવાર્થ આમ છે કે જ્ઞાનગુણ અને અશુદ્ધપણું દેખતા તો મળેલા જેવા દેખાય છે. આહાહા ! ઉપર ટપકે દેખાય તો મળેલા જેવા એકમેક, જ્ઞાન અને દુઃખ, જ્ઞાન અને રાગ ઉપરથી એકમેક મળેલા દેખાય છે.